

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Kora Újkori Magyar Történelem Program
Programvezető: Dr. Kalmár János CSc., habilitált egyetemi docens

Kovács Zsolt

**A Habsburg Monarchia és Franciaország közötti hatalmi helyzet
alakulása 1648–1697 között a Theatrum Europaeum tükrében**

Doktori tézisek

Témavezető: Dr. G. Etényi Nóra CSc., habilitált egyetemi docens

Budapest, 2012.

I.

Doktori disszertációmban nemzetközi összefüggésekre, hatalmi átrendeződésekre koncentrálva elemeztem a két 17. századi nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és Franciaország versengését mind a hadszíntereken, mind pedig a diplomáciai és reprezentatív eseményeken.

A korabeli nyilvánosság előtt megjelenő kép vizsgálatához a kora újkori nyomtatott hírek, újságok szempontjából az egyik legjelentősebb vállalkozást, a *Theatrum Europaeum* 21 kötetből álló sorozatát, mint főforrást tekintettem vizsgálati alapnak. A *Theatrum Europaeum* különböző kötetei 1633 és 1738 között Majna-Frankfurtban jelentek meg, és az 1618-tól 1718-ig terjedő időszakot dolgozták fel. Kutatásaim során mindvégig arra törekedtem, hogy lehetőség szerint bécsi és párizsi levéltári források, valamint a vonatkozó nemzetközi és magyar szakirodalom segítségével igazoljam ennek a nagyszabású enciklopédikus könyvsorozatnak a történelmi hitelességét.

Másik kitűzött célom az volt, hogy a *Theatrum Europaeum* különböző köteteiből olyan forrásrészleteket tárjak az olvasók elé, amelyek magyarul eddig még nem láttak napvilágot. Természetesen munkám során mindvégig szem előtt tartottam, hogy disszertációm alapvető célja a Habsburg–francia hatalmi egyensúly változása a 17. század két jelentős békekötése, a vesztfáliai és a rijswijki béke közötti időszakban.

Ennek a csaknem ötven esztendőnek a feltárásához a *Theatrum Europaeum* egyedülálló forrásbázisként szolgált, mivel szinte napi rendszerességgel és a legnagyobb részletességgel beszámolt a két udvar mindennapjairól, reprezentációs eseményeiről (koronázások, bevonulások, esküvők, születések, temetések, ünnepek, szórakozások), a korszak háborúiról (csataterекre lebontva) és diplomáciai eseményeiről (követfogadások, békekötések). A különböző kötetek szerzői a szerkesztés során a korszak szinte minden nyomtatott forrását felhasználták (röplapok, röpiratok, illusztrált egylapos nyomtatványok, vásári kiadványok, periodikák és a 17. századi „információforradalom” következtében megjelenő egyre nagyobb számú és egyre igényesebb újságok), ezeknek az információit gondosan megszürték, majd a kötetekben különböző rendezési elvet követve megfelelően elrendezték, tehát nemcsak mintegy krónikaszerűen egymás után állították, hanem mindvégig ügyeltek a belső tartalmi összefüggésekre is. Mivel a kötetekben leírt események és a megjelenés között több év is eltelt, feltételezhető, hogy a *Theatrum Europaeum* kötetei az igényesebb olvasóközönségnek, az úgynevezett elitnek szóltak (korabeli udvari körök, városi polgárság), akik az újság nyújtotta ismereteket felhasználták az aktuális történések jobb megértéséhez, vagy pedig egyszerűen csak érdekelte őket a történelem, és szinte enciklopédiaként használták a *Theatrum Europaeumot* az elmúlt évek, évtizedek eseményeinek tanulmányozására, amely egyébként a kiadó, Matthaeus Merian fő törekvése is volt. Mindez tanúsítja a kora újkori nemzetközi nyilvánosság színvonalát is, hogy mennyire színvonalas, politikailag érdeklődéses hírek jelentek meg a politikára figyelő, de a döntéshozatalban részt nem vevő emberek számára is. Már maga a válogatás módja is érdekes, vagyis

hogyan a szerzők mit tartottak a legfontosabbnak, legjelentősebbnek az elmúlt néhány év eseményeiből, mennyire érzékelték egy-egy esemény súlyát, hosszútávú hatását, hiszen csak néhány év választotta el a megjelenést az adott eseménytől.

A 17. század nemcsak az újságok keletkezésének az évszázada volt, hanem a századot végigkísérték olyan kifejezéseknek a különböző fejlődési fázisai, jelentésváltozásai, mint a *Theatrum* szó vagy az univerzális monarchia, hatalmi egyensúly, melyeknek disszertációmban ugyancsak jelentős teret szentelek.

A *Theatrum Europaeum* különböző kötetait tanulmányozva az olvasónak gyakran olyan érzése támad, így, több évszázad elteltével is, mintha a szerzők elvezetnék egy már letűnt világ kulisszái mögé, mintegy meglevenítve a kor eseményeit, szereplőit és helyszíneit. A *Theatrum Europaeum* munkám során kiváló forrásbázisnak bizonyult a Habsburg Monarchia és Franciaország rivalizálásának újszerű megközelítésére.

II.

Bécs és Versailles teljesen külön világ volt, melyre nagymértékben rányomta a bélyegét a két uralkodó, I. Lipót és XIV. Lajos személyisége közötti különbség.

Az eredetileg egyházi pályára készülő császár végig habozó, bizonytalan természetének megfelelően tanácsadó szervek (Titkos Konferencia), tanácsadók hadával vette körül magát, akik között mindig volt egy-egy aktuális „nagyember” (Portia, Auersperg, Lobkowitz, Hochof, Kinsky), aki könnyen befolyásolhatta az uralkodót valamilyen irányba, ráadásul gyóntatópapjai ugyancsak nagymértékben hatottak rá döntései meghozatalában. A Hofburg zárt világ volt — a császárhoz csak a kiválasztottak szűk köre juthatott el — szigorú szertartásrenddel, vallásossággal átitatva. Az udvari nemesek nem a palotaegyüttesben laktak, hanem bécsi vagy Bécs környéki palotáikban, melyek pompája felülmúlta a császári rezidenciáét.

I. Lipóttal ellentétben XIV. Lajos Mazarin halálát követően (1661) gyakorlatilag egyedül kormányzott, a legfontosabb döntéseket maga hozta, noha természetesen neki is megvoltak a tanácsadó testületei (Magas Tanács), tanácsosai (Colbert). XIV. Lajos kormányzati módszere elvezetett az abszolút monarchia kialakulásához. Ennek magyarázata gyermekkorában lelhető fel. A francia polgárháború, a *Fronde* (1648–1654) borzalmi, a kisgyermekként átélt megaláztatások rádobbantették az erős királyi hatalom szükségességére. Első lépésben megszabadult anyja, Ausztriai Anna hatalmától, majd Mazarin halála után gyorsan nekilátott abszolút uralma kiépítésének. A tartományok élére királyi megbízottakat (intendánsokat) állított, akik a királyi hatalom helyi képviselői voltak. Eltávolította a hatalmára veszélyes embereket (Fouquet, Retz), vagy pedig behódoltatta őket (Condé). A *Fronde* alatt meggyűlölt Párizs (Louvre) helyett székhelyét Versailles-ba tette át, ahol új palotát építtetett, ahová gyakorlatilag letelepítette nemességét, mintegy rajtuk tartva a szemét, nehogy újabb felkelés robbanjon ki ellene. Csak az a nemes számított, aki Versailles-ban élt, a legnagyobb

kegyvesztésnek számított, ha valakinek megparancsolták, hogy vonuljon vissza vidéki birtokára. Létrejött egy sajátos udvari világ a maga sajátos szabályaival, amelynek középpontjában mindenkor a király állt. Noha itt is megvolt a mindennapok szertartásossága, Bécshez képest sokkal nyitottabb, frivolabb világ volt, tele udvari játékokkal, nagyszabású ünnepségekkel, szerelmi ügyekkel. Versailles kapui gyakorlatilag bárki előtt nyitva álltak, a reggeli kapunyitáskor kérelmezők hada áramlott be a palotába.

XIV. Lajos „megszelídítette” a nemességet, egységes, központosított államot hozott létre, míg I. Lipót végig küszködött a birodalmi rendekkel (adó, hadsereghez, hadviseléshez szükséges pénz, mire megszavazták, gyakran letelt a hadjárat, állandó zsoldhiány, Birodalmi Gyűlés). Noha a francia módszer sokkal hatékonyabbnak tűnt, a legtöbbször egyedül viseltek hadat szinte egész Európa ellen, amelyet I. Lipót csak szövetségkötésekkel tudott kiegyenlíteni (mivel Európa rettegett a francia univerzális monarchiától, ezért állt sok állam I. Lipót mellé), azonban a két uralkodási stílus végül egy pontban találkozott, a 17. század végére kialakult a két nagyhatalom közötti egyensúly.

III.

A két udvar rivalizálásának állandó szinterei voltak a hatalmi reprezentáció különböző formái is, melyek közül kiemelkedett a két uralkodó házasságkötése IV. Fülöp spanyol király leányaival.

XIV. Lajos Mária Terézia spanyol infánsnővel 1660-ban, míg I. Lipót Margit Teréziával 1666-ban kötött házasságot. Mindkét esküvő háttérében a spanyol örökség kérdése húzódott meg, a két uralkodó így próbált magának, illetve utódainak jogalapot teremteni a spanyol trón megszerzésére.

XIV. Lajos esküvőjének középpontjában az ünnepélyes párizsi bevonulás (*Entrée*) állt, míg I. Lipót esküvője főleg a ceremóniát követő ünnepi eseményekről maradt nevezetes (tűzijáték, lovasbalett, opera).

Disszertációmban a két esküvőnek kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottam, mivel a reprezentációs küzdelem fő eseményeinek tartom őket.

IV.

A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke Franciaország korszakhatárt kijelölő győzelmét hozta a Német-római Birodalom és Spanyolország felett, amellyel Spanyolország, mint nyugat-európai nagyhatalom dominanciájának vége szakadt, és ezt felváltotta Franciaország hegemoniája. Franciaország jelentős területeket szerzett meg Elzászban, továbbá megkapta a Rajna jobb partján fekvő, stratégiaiilag rendkívül jelentős Breisachot, Philippsburgot, valamint Pinerolót Piemontban, és megerősítették Metz, Toul és Verdun birtoklásában. Ezekkel a területi szerzeményekkel Franciaország jó kiindulási pozícióhoz jutott a 17. század második felének terjeszkedő politikája számára, mivel keleti határai már több helyen átlépték a Rajnát.

Ezzel szemben a Német-római Birodalomból kiváltak a Franciaországnak ítélt elzárszi területek. A Német-római Birodalom 1648 után több mint háromszáz autonóm vagy félautonóm uralmi területből állt, amelyek túlnyomórészt világi fejedelmek kezén voltak. Régi hűbérjogi kötelékek, egymásbafonódó dinasztikus rokonsági kapcsolatok, politikai kliensviszonyok szőtték át a Német-római Birodalmat, amely egy rendszertelen monstrumhoz volt hasonlítható.

A vesztfáliai béke területi határozatai mellett kiemelt jelentősége volt a császár Birodalmon belüli megváltozott helyzetének, ugyanis a béke szabályozta a császár és a birodalmi rendek viszonyát, amennyiben a császárt minden fontosabb külpolitikai kérdésben a Birodalmi Gyűlés beleegyezéséhez kötötte, ezenkívül a császárnak ki kellett kérnie a birodalmi rendek véleményét a törvényhozás, adókövetés, hadiállapot kinyilvánítása, csapattoborzások és elszállásolások, erősítési munkálatok, békekötés és szövetségi jogok kérdésében is. A vesztfáliai béke jelentősen meggyengítette a császár helyzetét a Német-római Birodalomban, amennyiben fontos döntései a birodalmi rendek, illetve a Birodalmi Gyűlés hozzájárulásától függtek. Azonban, mint az Osztrák Örökös Tartományok uralkodója és ezáltal mint birodalmi rend, egyúttal profitált is a császár a Német-római Birodalom rendjeinek a vesztfáliai béke általi megerősödéséből. Az Osztrák Örökös Tartományok és a Cseh Királyság kiemelésével a vesztfáliai béke normaévéből (1624), valamint a békének a cseh felkelők jogaikba való visszahelyezésének tilalmáról szóló rendelkezése által a császár olyan lehetőségeket kapott, amelyek messze felülmúlták a más birodalmi rendeknek garantált jogokat. Így a vesztfáliai béke révén birodalmi uralkodóként meggyengült pozíciójú császár saját örökös tartományi–cseh területi uralmára lett utalva. Az 1648-at követő évtizedek a császár „visszatérését” hozták a Német-római Birodalomba. 1654-től a Birodalmi Udvari Tanács rendelete elismerte a császár legfőbb bírói hivatalát, az 1663-tól állandósult Birodalmi Gyűléssel pedig a választófejedelmi vagy birodalmi rendi mellékormányzás minden formája ki lett zárva. I. Lipót el tudta venni a vesztfáliai békében lefektetett föderációs tendenciák élet azáltal is, hogy elnöksége alatt létrejött 1671-ben a Marienburgi, majd 1682-ben a Laxenburgi Szövetség. Hasonló hatása volt az 1681-ben keresztülvitt Birodalmi Hadi Alkotmánynak is, melynek értelmében ettől kezdve a Birodalmi Hadsereg nem a birodalmi rendek fennálló hadseregeiből tevődött össze, hanem a Birodalmi Körök állították fel.

A vesztfáliai béke vallásügyi határozatai összességében pozitív eredményt hoztak, még akkor is, ha semmi esetre sem beszélhetünk a korlátlan felekezeti tolerancia elvéről. Ezután a lakosoknak mindig ahhoz a vallásfelekezethez kellett tartozniuk, amelyhez elődeik az illető helyen, 1624. január 1-ét megelőzően tartoztak (normaévi rendezés). A normaév biztosította az evangélikusoknak minden 1624-ben szekularizált egyházi terület birtoklását. A vesztfáliai béke után Európa szerte örömnünnepeket rendeztek, mivel a békét keresztényinek, általánosnak és állandónak szánták.

V.

A vesztfáliai béke azonban nem zárta le az 1635 óta tartó újabb spanyol–francia háborút, erre csak a pireneusi békében (1659) került sor.

A pireneusi béke legjelentősebb cikkelye a 33. volt, amelyben házassági szerződést kötöttek XIV. Lajos és IV. Fülöp idősebbik leánya, Mária Terézia között. A francia udvar szándéka ezzel a házassággal egyértelműen a spanyol trónöröklés biztosítása volt a maguk számára, ennek megelőzésére spanyol részről belevették a szerződésbe, hogy Mária Terézia feltétel nélkül lemond spanyol trónutódlási igényéről. Azonban Hugues de Lionne francia külügyi államtitkár javaslatára a spanyol fél beleegyezett abba, hogy Mária Teréziának a szülei egész örökségére vonatkozó minden lemondásának érvényessége hozományának a kikötött határidőn belüli tényleges megfizetésétől függjön. A teljesen megroggyant gazdaságú Spanyolország a hozományt nem tudta idejében kifizetni, így ettől kezdve XIV. Lajosnak jogi ürügye volt a spanyol koronához.

Ezzel gyakorlatilag kezdetét vette egy olyan probléma, amely a 17. század második felét alapvetően meghatározta, mégpedig a spanyol örökség kérdése. Mivel IV. Fülöpnek Fülöp Prosper infáns halála után a későbbi II. Károly személyében csak egy fia született, aki azonban rendkívül beteges volt, és uralkodásra alkalmatlannak tűnt, ezért feleségeik révén mind XIV. Lajos, mind pedig I. Lipót igényt formált a spanyol trónra. Ettől kezdve a két rivális nagyhatalom számos külpolitikai lépését ez az igény mozgatta, amely végül elvezetett az 1701-ben kitört spanyol örökösödési háborúhoz.

A pireneusi béke egyéb rendelkezéseit tekintve, Franciaország megszerzett jelentős területeket Artois-ban, Roussillonban, Flandriában, Hennegauban, míg Spanyolország megkapott egyes spanyol-németalföldi, itáliai és katalóniai helységeket.

A pireneusi béke jelentős része Condé hercegre vonatkozik, aki a *Fronde* és a spanyol–francia háború idején a Katolikus Király oldalán harcolt, most azonban vissza akart térni a Legkeresztényibb Király szolgálatába, aki bizonyos feltételekkel meg is bocsátott neki. A béke IV. Károly lotaringiai herceget is visszahelyezte eredeti jogaiba, azonban nagyon kemény korlátozásokkal, amelyek közül a legelfogadhatatlanabb pont az volt, melynek értelmében a hercegnek biztosítani kell a francia csapatok szabad áthaladását Elzász felé.

VI.

A pireneusi békét követő években XIV. Lajos meg akarta szerezni a gazdaságilag rendkívül értékes Spanyol-Németalföldet, amelynek érdekében egy jogcímet hoztak elő, mégpedig az úgynevezett devolúciós jogot, amely érvényes volt öröklési ügyekben egyes spanyol-németalföldi területeken. Ez a jogcím kimondta, hogy az első házasságból született gyermekek, még ha leánygyermekek is, mindig a második házasságból született gyermekek előtt örökölnék. A francia udvar jogászai ebből arra

következtettek, hogy XIV. Lajos felesége, IV. Fülöp első házasságából született leánya, Mária Terézia jogos örökösnője Brabantnak és egész Spanyol-Németalföldnek.

A Napkirály egész külpolitikáját lényegében két dolog orientálta, motiválta, amelyek szorosan összefüggtek egymással: a spanyol örökség kérdése és Spanyol-Németalföld megszerzése. Francia csapatok 1667 májusában betörték Spanyol-Németalföldre, ezzel kezdetét vette a devolúciós háború, amelynek következtében 1668 januárjában létrejött az angol–holland–svéd Hármasszövetség. A devolúciós háborút lezáró aacheni (Aix-la-Chapelle) békében (1668) Franciaország mértéktartásra törekedett, lemondott Franche-Comté-ról, és beérte 12 flandriai erődítménnyel. Az aacheni béke jelentősége nem volt nagyobb, mint egy lélegzetvételnyi szünet az európai hegemoniáért folyó versengésben, tartós békerendezésnek semmiképpen sem lehet nevezni.

VII.

1667 végén I. Lipót a török veszélyre és a kétfrontos háború elkerülésére hivatkozva felvetette, hogy a spanyol örökség ügyében titokban meg kellene egyezni Franciaországgal, amely a bécsi francia követ, Grémonville, illetve Lobkowitz és Auersperg közvetítésével meg is történt (ez utóbb Auersperg bukását okozta).

A titkos felosztási szerződést 1668. január 20-án kötötték meg, amelynek értelmében Franciaország megkapta volna többek között Spanyol-Németalföldet, Franche-Comté-t, a Nápolyi-Szicíliai Királyságot, míg a császáré lett volna mindenekelőtt Spanyolország, a Milánói Hercegség, Nyugat-India, a Kanári-szigetek.

Ezzel a felosztási szerződéssel I. Lipót elismerte XIV. Lajos ugyanolyan jogát a spanyol örökségre, mint amilyen jogot maga is birtokolt. Készen állt arra, hogy átengedje Spanyol-Németalföldet és Franche-Comté-t Franciaországnak, amely Franciaország nagymértékű megerősödésével járt volna együtt. Ráadásul így a franciák közvetlenül Hollandiáig és az északnyugati német területekig nyomultak volna előre, amelynek révén Franciaország északi határa gazdag, virágzó és sűrűn lakott területekkel bővült volna. Ezzel a Spanyol-Németalföld és Franche-Comté között elterülő Elzász és Lotaringia sorsa visszavonhatatlanul beteljesedett volna. Azonban a titkos felosztási szerződés kitudódott, és hatalmas botrányt kavart, így I. Lipót szerencséjére soha nem lépett életbe, mindenesetre jól mutatja a Habsburg Monarchia és Franciaország 17. század második felében tanúsított külpolitikai orientációját: szinte mindent a spanyol örökség megszerzésének rendeltek alá.

VIII.

XIV. Lajos 1672-ben megtámadta Hollandiát, kirobbantva ezzel az úgynevezett holland háborút, melyet a nijmegeni békekötés (1678/79) zárt le. Franciaország lemondott Philippsburggról, de megtartotta Freiburgot, továbbá megszerzett jelentős spanyol-németalföldi területeket és Franche-

Comtét. Lotaringia V. (Lotaringiai) Károly herceg birtokába került, de át kellett engednie Franciaországnak Nancyt, továbbá területén négy katonai útvonalat kellett biztosítani a francia csapatok számára. A herceg ezt nem fogadta el, így Lotaringia francia uralom alatt maradt.

A nijmegeni békét hagyományosan XIV. Lajos diadalaként és I. Lipót hatalmas kudarcának értékelik a francia királlyal szemben. Ez a vélekedés abból a szempontból mindenképpen jogos, hogy Franciaország Nijmegenben tekintélyes területi nyereségekre tett szert, ráadásul történelmi jogokra hivatkozva megszerzett a francia határhoz közeli birodalmi területeket is: keleten a Mosel és a Rajna közötti részeket, északon pedig Spanyol-Németalföldről a Schelde és a Maas mentén kihasított vidéket. Ez utóbbi egyben Spanyol-Németalföld déli erőrendszerének birtokba vételét is jelentette, amely ettől kezdve a francia terjeszkedési törekvések katonai támaszpontjaként is szolgált.

Nijmegen után XIV. Lajos „zenitjének a csúcsán” állt, melyről tanúskodnak a béke megünneplésére kiadott francia királyi rendeletek és a számtalan diadalív, felirat, emlékmű, relief, pénzérme, Párizs pedig odaítélte a királynak a „Le Grand” titulust.

A Napkirállyal ellentétben a császár mélyen megalázottnak érezte magát a nijmegeni béke miatt, a német történész, Aretin egyenesen a „Császárság második nagy vereségének” tartja a nijmegeni békét, amely a „vesztfáliai béke óta érte a Birodalmat”. Mindezt alátámasztják Franciaország jelentős területi szerzeményei, továbbá az a tény, hogy XIV. Lajos az 1673-ban kötött különbékével (brandenburgi, szász, bajor) szétrobbantotta I. Lipótnak a fontosabb birodalmi rendekkel létrehozott szövetségekötéseit. A fenti okok miatt I. Lipót uralkodásának mélypontjaként lehet értékelni a nijmegeni békét, mely megnyilvánult a korabeli publicisztikában is.

IX.

Ezzel szemben a császár jelentős sikereket ért el a törökök elleni harcok során, melynek révén 1683 és 1699 között szinte egész Magyarország felszabadult az oszmán uralom alól, és amelyet olyan fényes sikerek jellemeztek, mint Bécs, Buda, Belgrád és a csúcspontnak tekinthető zentai csata (1697).

I. Lipót uralkodására mindvégig ez a kettősség volt jellemző: nyugaton kudarc és megaláztatás XIV. Lajossal szemben, míg keleten győzelmek sorozata a törökök ellen, amelyek végső soron elvezettek a Habsburg Monarchia Franciaországgal egyenrangú nagyhatalommá válásához.

X.

A nijmegeni békeszerződésekkel azonban XIV. Lajos még nem érkezett el sikerei csúcsához. 1679-ben megkezdte hírhedt újraegyesítéseit (reuniók), melyek során különböző jogi ürügyekkel Franciaországhoz csatolt számos területet a Német-római Birodalomban, Elzászban és Spanyol-Németalföldön, 1681-ben pedig megszállta Strasbourgot. 1684-ben megkötötték a császár és Franciaország között a regensburgi fegyverszünetet, amely húsz évre szólt, és amely szentesítette XIV.

Lajos 1681 előtt végrehajtott foglalásait, köztük Strasbourgot is. A francia uralkodó azonban nem érte be ennyivel: 1686 végén követelte, hogy a Német-római Birodalom a regensburgi fegyverszünet alapján három hónapon belül kössön egy végleges békét, és ismerjen el minden újraegyesített területet, ezt azonban I. Lipót visszautasította. Ezenkívül XIV. Lajos el akarta érni, hogy Kölnben híve, Wilhelm Egon von Fürstenberg legyen a kölni érsek és választófejedelem, hogy ezáltal szilárdan kézben tartsa ezt a fontos bejáratú kaput a Német-római Birodalom felé. A Napkirály Pfalzban is örökösödési igényekkel lépett fel. A pfalz-simmeringi ág kihalása után a pfalz-neuburgi Fülöp Vilmos lett a pfalzi választófejedelem, aki teljesen I. Lipót pártjára állt, miután a császár 1676-ban feleségül vette a leányát, Eleonórárt. Azonban XIV. Lajos fivérét, Orléans-i Fülöpöt szánta oda választófejedelemnek, aki Elisabeth Charlotte-nak, a legutolsó simmeringi választófejedelem nővérének volt a férje.

Szinte egész Európa összefogott a francia hatalmi törekvések ellen: 1686-ban létrejött az Augsburgi Szövetség, amely az 1689-re összeállt úgynevezett Nagy Szövetség alapját képezte. A Nagy Szövetség legfőbb tagjai a Német-római Birodalom, Spanyolország, Anglia és Hollandia voltak. Ennek ellenére a franciák 1688-ban megkezdték Philippsburg ostromát, amely a kilencéves vagy pfalzi örökösödési háború (1688–1697) nyitánya volt.

A kilencéves háborút lezáró rijswijki béke előzményeihez tartozik az a hódító jellegű külpolitika, amelyet Franciaország XIV. Lajos uralkodása alatt fokozatosan megvalósított.

A Napkirály alatt gyökeres változások következtek be Franciaország felépítésében, működésében mind a gazdaságot, mind a közigazgatást, mind pedig a hadsereget tekintve. Mindezek együttesen tették lehetővé a kezdeti katonai sikereket, hódításokat, adminisztratív módon végrehajtott újraegyesítéseket. Amikor azonban Franciaországgal szemben létrejött a Nagy Szövetség, az ellenük folytatott háborút a francia gazdaság már nem viselte el. Noha katonailag nem szenvedtek vereséget, Franciaország a kimerült gazdasága miatt békére kényszerült.

A háttérben azonban meghúzódott a már jól érezhető feszültség a spanyol örökség ügyében, csak idő kérdése volt, hogy mikor robban ki egy újabb háború a spanyol korona megszerzéséért. Mind Franciaország, mind pedig a szövetségesek időt akartak nyerni, hogy felkészülhessenek erre a nagyszabású konfliktusra.

Mindezek a tényezők együttesen járultak hozzá a kilencéves háború lezárásához és a rijswijki béke megkötéséhez. A békekötés előtt a franciaellenes koalíció a vesztfáliai béke előtti határok visszaállítást tűzte ki célul, míg a franciák a nijmegeni békét tekintették tárgyalási alapnak, mely nagyhatalmiságuk csúcspontjaként értékelhető, így az számukra egyértelműen kedvező volt.

A *Theatrum Europaeum* segítségével nyomon követhetjük, mennyi taktikázás, kivárás vezetett el a két fél által kezdetben benyújtott követelésektől, béketervektől a végső formába öntött békeszerződésekig. Az újság ezenfelül kiválóan érzékelteti a békétárgyalások hangulatát, bemutatja a tárgyalóépület berendezését, a követek, diplomaták megérkezését, leírja a követéségek külső megjelenését, a békétárgyalásokon betartandó protokolláris és illemszabályokat.

Az 1697. szeptember 20-án (a Német-római Birodalommal október 30-án), a svéd közvetítéssel megkötött rijswijki béke során Spanyolország visszakapta Luxemburgot és Barcelonát, mivel a franciák a spanyol örökségre tekintettel gesztust gyakoroltak a spanyolok felé. III. (Orániai) Vilmost XIV. Lajos elismerte Anglia jogos uralkodójának, ezzel lemondott a száműzött II. (Stuart) Jakab további támogatásáról, Hollandia pedig számos kereskedelmi engedményt kapott.

A rijswijki béke során a spanyol örökség kérdése mindvégig tabutémának bizonyult, csakúgy, mint a protestáns panaszok a nantes-i ediktum visszavonása (1685) miatt. Ezzel szemben a franciák beiktattak egy úgynevezett vallási záradékot, melynek értelmében a szövetségeseknek visszaszolgáltatót területeken a katolikus vallást a jelenlegi állapotnak megfelelően meg kell hagyni. A vallási záradék miatt számos protestáns birodalmi rend nem írta alá a békét.

A rijswijki béke értékelésében a francia történészek között is sok vita támadt abban a tekintetben, hogy vajon a békeszerződések pontjai mennyire tükrözik vissza a tényleges hadi helyzetet. Végeredményben a rijswijki békével a francia egyeduralkodó véget ért. XIV. Lajosnak minden Elzászon kívüli újraegyesített területről le kellett mondania, ezzel szemben a császár elismert minden újraegyesítést Elzászon belül, így végsősoron elfogadta a felső-rajnai határt.

Rijswijk egyik nagy jelentősége abban áll, hogy a francia egyeduralkodó megszűnésével kialakult egy többpólusú hatalmi egyensúly Európában, hiszen a Habsburg Monarchia fokozatosan nagyhatalommá vált, Anglia pedig III. (Orániai) Vilmos alatt egyre jelentősebb súlyt kezdett jelenteni Európában, mely a 18. századra teljesedett ki. A Habsburg–francia hatalmi egyensúly megtartásán Anglia örködött.

A békétárgyalásokon végig érezhető volt, hogy a hatalmak szeme előtt már egy újabb probléma megoldása lebeg: a spanyol örökség megszerzése.

XI.

Disszertációm során egy korabeli forrás, a *Theatrum Europaeum* tükrében bemutattam a Habsburg Monarchia és Franciaország közötti hatalmi helyzet alakulását a 17. század közepétől kezdve a 17. század végéig. Azért emeltem ki a címben szereplő két időpontot, mert amíg a vesztfáliai békétől (1648) kezdődően a 17. század utolsó harmadáig fokozatosan erősödő francia túlsúly figyelhető meg a két nagyhatalom viszonyában, addig a rijswijki békével (1697) ez a francia fölény kiegyenlítődött, és a két ország között kialakult egy viszonylagos hatalmi egyensúlyi állapot.

Forrásbázisnak azért választottam a *Theatrum Europaeum*-ot, mert az újság páratlan módon elvezeti olvasóit a „kulisszák mögé”, szinte megelevenedik a kor szereplői, feltárul az olvasó előtt egy három–négy száz évvel ezelőtti világ. A témában eddig született nagyszámú és kiváló munka mellé olyat szándékoztam írni, amely a *Theatrum Europaeum* lenyűgöző világára támaszkodva újszerű nézőpontból közelíti meg ezt a rendkívül összetett és bonyolult időszakot.

A kutatók számára a *Theatrum Europaeum* páratlan információkat kínál a különböző országok történeti eseményeinek vizsgálatára. A legapróbb részletekig beszámol háborúkról, csatákról, békekötésekről, azok kulisszáiról, udvari eseményekről, ünnepekről és az adott esztendő egyéb érdekességeiről. Az évszámok és országok szerinti csoportosítás pedig nagymértékben megkönnyíti a tájékozódást ebben a hatalmas anyagban, amelyet a metszetek még látványosabbakká tesznek. Már a 17. század során is gyakran tekintették hivatkozási alapnak a *Theatrum Europaeum*-ot. A *Theatrum Europaeum* különböző köteteinek elkészítése során a szerzők óriási mennyiségű röplapot, illusztrált egylapos nyomtatványt, röpiratot, újságot, vásári kiadványt vagy egyéb periodikát használtak fel. Azonban ezek eredete és pontos címe sajnos felderíthetetlen, mivel a szerzők az események ismertetése során nem jelölik, hogy honnan szerezték be az információikat. Éppen ezért szükséges a *Theatrum Europaeum* mellett minél több kontrollforrást és szakirodalmat alkalmazni, hogy ezáltal kiküszöbölhetőek legyenek az esetenként előforduló tárgyi tévedések.

Publikációim jegyzéke

Tanulmányvok

- Házasságok a spanyol örökségért – XIV. Lajos és I. Lipót esküvője IV. Fülöp leányaival a Theatrum Europaeum tükrében. Kút 6. (2007: 3. sz.). 43–96.
- Matthaeus Merian: Theatrum Europaeum. Krónika vagy történetírói mű? A Theatrum Europaeum bemutatása (1633–1738). Fons XV. (2008: 2. sz.). 201–232.
- XIV. Lajos és Mária Terézia 1660. évi ünnepélyes párizsi bevonulása a Theatrum Europaeum és a Bureau de la Ville iratanyaga alapján. Aetas 26. (2011: 2. sz.). 53–84.
- A rijswijki béke (1697) a Theatrum Europaeum tükrében. Tanulmánykötet a vasvári békekonferenciáról. 2011. Megjelenés előtt.

Recenziók

- Jean Bérenger előadása Turenne marsallról a Hadtörténeti Intézetben. Hadtörténelmi Közlemények 120. (2007: 1. sz.). 381–383.
- Jutta Schumann: Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I. Századok 141. (2007: 6. sz.). 1604–1608.
- Tóth Ferenc: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Aetas 23. (2008: 4. sz.). 240–245.
- Tóth Ferenc: La Guerre Russo–Turque (1768–1774) et la Défense des Dardanelles. L’Extraordinaire Mission du Baron Tott. 2011. Megjelenés előtt.

Előadások

- I. Lipót 1666. évi házasságkötéséhez kapcsolódó ünnepi események a Theatrum Europaeum tükrében. III. szegedi PhD konferencia, 2008.
- Az 1697-es riswijki béke a Theatrum Europaeum tükrében. XXVII. OTDK döntő, Budapest, 2005.